

В.С. КИРИЛЮК, доцент,

Чернівецький фінансово-юридичний інститут

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Минуло вже 10 років з дня проголошення незалежності нашої держави. Зрушення, що відбулися за цей час в Україні, торкнулися практично всіх сфер суспільного життя. Але відомо, що розбудова, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави є неможливим без здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів, забезпечення національної безпеки.

Тому одночасно з формуванням інститутів державності розпочався активний процес теоретичного осмислення і наукового опрацювання національної безпеки як явища сучасного державно-політичного життя, підготовки і прийняття відповідних рішень і документів у цій сфері. Так, були розроблені і прийняті (схвалені) Верховною Радою України, Президентом України документи концептуального, програмного, а також нормативного характеру, які закладали підвалини розбудови системи забезпечення національної безпеки.

Національна безпека – це умови для збереження територіальної цілісності держави, розвитку нації як політично організованого народу, який має своїм ядром корінну українську націю, це здатність влади забезпечити самостійно, незалежно керованість політикою, економікою та розвитком культури.

Фундаментом національної безпеки країни є її власне виробництво, є її економічна безпека.

Перші роки існування української держави позначені руйнуванням значного економічного потенціалу, що дістався їй у спадок. Як наслідок, економічний потенціал України, котрий є матеріальною основою національної безпеки, сьогодні надто ослаблений. Не слід та-

кож забувати, що Україна як незалежна держава існує у взаємопов'язаному та взаємозалежному світі, де все яскравіше проявляється домінанта міжнародного співробітництва, інтеграції господарської діяльності, економічної та соціальної політики. Тому сьогодні перед Україною постала проблема, що полягає у певному протиріччі між необхідністю інтегруватися до світової економіки, з одного боку, та забезпеченням внутрішньої економічної інтеграції, захистом свого внутрішнього ринку, власного товаровиробника і національних інтересів, з іншого. Таким чином, лише створення власної системи економічної безпеки дасть можливість уникнути можливих руйнівних наслідків швидкого відкриття національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захистити вітчизняного товаровиробника й ефективно взаємодіяти з міжнародними фінансовими та економічними структурами.

За останні роки соціально-економічна ситуація в Україні докорінно змінилася життя населення. Перебудова економічних відносин в умовах спаду виробництва, інфляції, зміни форм власності призвела до різкого зниження рівня життя населення, зменшення його платоспроможності, розшарування суспільства за рівнем доходів, зростання безробіття.

За 1990-1999 роки валовий внутрішній продукт скоротився майже на 60%, обсяги виробництва промислової продукції – на 48,9%, сільського господарства – на 51,5%. Реальна заробітна плата зменшилася у 3,8, а реальна пенсія – в 4 рази [3, с.5].

У минулому році в Україні після десятирічної виснажливої рецесії відновились позитивна загальноекономічна динаміка. За даними Держкомстату України, в 2000 році ВВП збільшився на 6%, промислове виробництво – на 12,9% (причому ця позитивна тенденція нарощувалася протягом року: приріст за IV квартал становить навіть 15,8%). Однак, подивившись на структуру зростання в промисловості, можна побачити, що найбільш вагомими є зростання чорної і кольорової металургії – відповідно 20,7 і 18,8%. У машинобудуванні найбільший приріст продукції спостерігався у автомобільній (на 61,4%), авіаційній (на 51,9%) та суднобудівній (на 42,0%) підгалузях. Особливо вражають темпи зростання у легкій промисловості: за 2000 р. – 39,0% (за 1999 – 5,7%); у харчовій – 26,1% (за 1999 – 7,8%); у деревообробній і целюлозно-паперовій – 37,1% (за 1999 – 23,6%). Вперше за роки незалежності України виробництво валової продукції сільського господарства збільшилося на 9,2%, в тому числі рослинництва – на 22,2% [5, с.3]. Отже, тривале економічне зростання, стабілізація економічних процесів є найважливішим фактором укріплення економічної безпеки.

Наступний чинник дестабілізації, що спричиняє виникнення і розвиток кризових ситуацій та викликає загрозу економічній безпеці, є тіньова економічна діяльність в Україні. Держава, щоб компенсувати втрати податкових надходжень (їх кількість значно зменшилася за рахунок податкових пільг фінансово-збитковим підприємствам), посилює податковий тиск на прибуткові підприємства. Не всі вони витримують цей тиск і, потрапляючи у важке фінансове становище, переходять до тіньового сектора економіки або всіляко ухиляються від сплати податків.

Тіньова економіка – це сукупність неврахованих і протизаконних видів діяльності: ухилення від сплати податків,

виробництво заборонених видів продукції та послуг (виробництво наркотиків, азартні ігри, проституція тощо). В сучасних умовах до таких видів діяльності в Україні додалися вивезення товарів за кордон з метою наживи, незаконна конвертація валюти і махінації під час здійснення цих операцій, надання кредитів комерційними банками за солідну винагороду, незаконне вивезення валюти за кордон, підробка товарів, випуск і реалізація неліцензійної аудіо- і відеопродукції, компакт-дисків та ін. До тіньової економіки значною мірою наближалася діяльність деяких комерційних банків, внаслідок якої вони наживалися на конвертації валюти, масово перекачували безготівковий обіг у готівковий, що створювало штучний попит на готівку, що дало змогу отримати великі прибутки. Певною мірою цьому сприяло недосконале законодавство.

Тіньова економіка – це не є щось нове для України, і не результат ринкових реформ. Насправді вона свідчить про повільний поступ України у здійсненні ринкових перетворень. Ще за радянських часів мінімізації виробничих витрат, у тому числі транспортних, приділялося мало уваги. Крім того, обмеження, що накладалися на торгівлю, операції з валютою та на приватну власність і бізнес, змушували людей ухилятися від виконання законодавства і неохоче довіряти державі охорону своїх заощаджень, інвестицій і майна. Саме ці причини призвели до виникнення тіньової економіки.

Тіньова економіка як обсяг виробництва, на який не сплачуються податки, за оцінками, становить близько 60% загального обсягу виробництва в Україні. В промисловості ця частка значно вища, зокрема серед малих та середніх підприємств, де окремі з них повністю ховаються “в тіні”. За даними Міжнародної фінансової корпорації (IFC) обсяг продажів, який був прихований від опо-

даткування в 2000 році в Україні становив в середньому 15,8%.

Тіньова економічна діяльність стає серйозною загрозою для зростання промисловості, не кажучи вже про здатність уряду діяти нормальним чином і надавати послуги, необхідні для економічного зростання і розвитку людських ресурсів. Малі підприємства зацікавлені, щоб і надалі залишатися в категорії малих і це стримує економічне зростання. Серйозні інвестори мають сумніви щодо входження до тих секторів, де переважає тіньова діяльність, оскільки відомо, що їм доведеться мати справу з нечесною конкуренцією з боку тих, хто не платить податків, або йти на чисельні ризики. Домінування тіньової економічної діяльності в Україні може бути основною причиною тривалого економічного спаду.

Беручи до уваги економічне та соціальне значення тіньового сектора, не можна ставити мету щодо його заборони або контролю, бо це може зруйнувати виробництво, яке сьогодні забезпечує базовий життєвий рівень для мільйонів українців. Метою має бути впровадження такої політики, яка сприяла б переходу цієї діяльності в офіційну економіку, де сплачуються податки та де ця діяльність може відкрито зростати під захистом закону. Україні необхідно швидко перейти від тіньової економіки до офіційної.

У зв'язку з тим, що тіньова діяльність породжена зарегульованістю економіки і є можливість уникнути відповідальності, необхідно розробити заходи на дерегулювання економіки та створення дієвого механізму відповідальності за порушення законодавства. Серед заходів:

- прийняття законів "Про порядок перевірок діяльності суб'єктів господарювання" та "Про систему державної реєстрації суб'єктів господарської діяльності";
- розробка проекту закону щодо адміністративної відповідальності під-

приємців за подання недостовірних відомостей;

- легалізація тіньового капіталу шляхом зниження податкового тиску;
- запровадження міжвідомчої інформаційної системи обміну даними щодо реєстрації підприємств і організацій України, суб'єктів підприємницької діяльності та її видів;
- посилення адміністративної відповідальності посадових осіб;
- декларація доходів усіх громадян України;
- кримінальна відповідальність за "тіньову" економічну діяльність тощо.

Успішний досвід багатьох країн світу, яким вдалося перевести тіньову діяльність в офіційний сектор свідчить, що основна мета таких стратегій полягала у зміні державної політики щодо високих ставок податків, строгого регулятивного контролю. Менше, але також велике значення мають такі заходи, як виявлення уникнення сплати податків в особливо великих розмірах і покарання порушників.

Наступним важливим чинником, що послаблює економічну безпеку України, є руйнування виробничо-технічного потенціалу та неефективне використання наявних економічних ресурсів. Тому на одному з останніх засідань Кабінету Міністрів була розглянута і ухвалена Програма "Українське вугілля". Ця галузь є стратегічною для України. Однак нині вона перебуває в кризі, яку спричинило чимало чинників. Серед них – неповні розрахунки між споживачами та постачальниками, відставання від загальних темпів реформування відносин власності, збитковість, занедбаність соціальної сфери тощо. Відтак – зниження видобутку палива, велика зношеність обладнання, низька заробітна плата шахтарів, висока аварійність. Подолати ці та інші негаразди планується до 2010 року в два етапи. На першому (2001-2002 роки) здійснюються першочергові заходи з організаційно-

правового забезпечення програми. На другому (2002-2010 роки) передбачається забезпечити виконання заходів, суть яких полягає в організації належного бюджетного фінансування галузі при максимальному використанні діючих потужностей – завершенні розпочатого будівництва та реконструкції шахт, зведенні нових вуглевидобувних підприємств, ліквідації неперспективних шахт, реформуванні відносин власності, удосконаленні ринку вугільної продукції, фінансовому оздоровленні галузі.

За розрахунками, виконання цих заходів призведе до зниження обсягу капітальних вкладень з 5,2 млрд.грн. у 2003 році до 2,4 млрд.грн. у 2010 році. Тобто доходи максимально наблизяться до витрат і буде створено основу для здійснення більш радикальних заходів щодо оновлення і приросту виробничих потужностей. Обсяги видобутку вугілля збільшаться у 2010 році до 110 млн.т. В подальшому, з введенням нових шахт, видобуток палива до 2030 року повинен зрости до 120-125 млн.т на рік. Особливу увагу слід приділити:

- окремим положенням з підвищення безпеки на шахтах;
- ліквідації заборгованості по зарплаті і регресу;
- комплексного закриття шахт;
- ефективного використання гірничо-рятувальних формувань;
- повернення ПДВ металургійними підприємствами за коксівне вугілля тощо.

Наголосимо на ощадливому та ефективному використанні ресурсів, насамперед енергетичних. Найкоротший шлях до зниження енергоємності промислового виробництва – виведення з експлуатації морально і технічно застарілих основних фондів, запровадження останніх досягнень науки і техніки, новітніх технологій. Без цього процес підвищення конкурентоспроможності української економіки розтягнеться на довгі роки. Звідси – гостра необхідність

реалізації інноваційної моделі розвитку виробництва.

Наступним чинником впливу на рівень економічної безпеки слід розглядати ріст безробіття та послаблення трудової мотивації. На червень нинішнього року в країні налічувалось 2,4 млн. безробітних віком 15-70 років, що становить 10,6% працездатного населення країни. Останнім часом намітилась позитивна тенденція до скорочення кількості зареєстрованих безробітних, зменшення числа робітників, які перебувають у вимушених відпустках та працюють неповний день, відтворення старих і організації нових робочих місць. Однак ситуація на ринку праці залишається складною. Тому слід розробити заходи, які передбачають здійснення політики ефективної підтримки самостійно зайнятого населення, сімейного підприємства, малого та сімейного бізнесу, вдосконалення системи надання допомоги безробітним та їх професійно-психологічної реабілітації, збільшення обсягів громадських робіт.

Поява у 2000-2001 рр. ознак макроекономічної стабілізації та зростання економіки України, що мали сприяти поступовому поліпшенню рівня й умов життя населення країни, не призвели до істотних змін. На думку фахівців, це засвідчує односторонність і неповноту позитивних процесів в економіці, а відтак – їхню нестійкість. Це зумовлює потребу в комплексній програмі дій, яка б ув'язала макроекономіку з добробутом конкретної людини. Основи такої політики передбачено указом Президента України "Про стратегію подолання бідності". Нині соціальна політика поки що не розглядається як важлива складова стратегії забезпечення стійкості економічного зростання. Її потенціал не враховується в разі визначення чинників відтворення виробництва, стабілізації фінансової системи, розвитку фондового й фінансового ринків, залучення потужного інвестиційного ресурсу.

Відбувається також різка поляризація населення України за рівнем доходів. Так, нині 10% населення концентрують 40% доходів усього населення країни. На жаль, незважаючи на зростання середньомісячної заробітної плати, порівняно з аналогічним періодом минулого року, вона в Україні залишається нижчою від визначеного законодавством прожиткового мінімуму. Це в свою чергу призводить до значного відпливу з виробництва кваліфікованих та досвідчених кадрів за кордон.

У 2000 році середня заробітна плата становила лише 43,7% прожиткового мінімуму. Низька заробітна плата неминує призводить до руйнації трудового потенціалу і його деградації, а вартість робочої сили в Україні нижча, ніж в інших країнах. Якщо порівняти її з вартістю робочої сили за годину, приміром, у Німеччині, то там вона дорівнює 25 долларам, Японії і США – 16,4, Франції – 15,5, Південній Кореї – 7,5 долара, в Румунії і Болгарії – 80 центів, а в Україні – 40 центів. Для порівняння варто нагадати також, що протягом 2000 року середньомісячна номінальна заробітна плата в Україні була нижчою від відповідних показників Казахстану в 2,1 разу, Росії – 1,8, Білорусі – 1,6. Отже, загальна ситуація в Україні така, що працююча людина не може не думати про бідність. За даними Національного інституту стратегічних досліджень 70% населення в Україні одержує заробітну плату нижчу за прожитковий мінімум. Така винагорода за працю перетворюється на різновид соціальної допомоги, що, безумовно, знижує мотивацію до праці, робить легальну працю не вигідною – з 23,1 млн. економічно активного населення 11 млн. працюють у тіньовому секторі. Вони не платять податки та внески до загальнодержавних цільових фондів соціального страхування. Це призводить до додаткового навантаження на законослухняних громадян, які, сплачуючи всі платежі та внески, утри-

мують і тих, хто працює в тіньовому секторі, не легалізуючи працю через запис у трудовій книжці, має підстави вважатися безробітним і отримувати всі соціальні виплати та субсидії.

Отже, слід вирішувати питання через послідовне зменшення податкового навантаження на платників податків з одночасним розширенням бази оподаткування та впровадження в практику ефективних методів виявлення прихованих доходів і об'єктів оподаткування. Зокрема, запровадження механізму підтвердження законності доходів громадян у разі купівлі дорогих товарів, акцій і цінних паперів на значну суму, внесення (переведення) на банківські рахунки чималих сум вкладів. Саме ці механізми було визначено в Указі Президента України від 09.08.1999 р. № 969/99 "Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення".

Наступним елементом загрози економічній безпеці слід назвати проблему використання дитячої праці в Україні. Причиною поширення нерегламентованої дитячої зайнятості є низький рівень матеріального забезпечення сімей. Діти вимушені допомагати своїм родинам долати матеріальні труднощі, але робота дитини в ранньому віці може негативно позначитися на її здоров'ї і розвитку. В Україні найвищий рівень (10%) дитячої праці припадає на багатодітні сім'ї, а зайнятості – на вікову групу 15-17 років, але має місце праця дітей 7-12 років, яким, за національним законодавством, взагалі заборонено працювати. Особливо високим є рівень зайнятості серед дітей, батьки яких безробітні, тому заходи щодо непоширення дитячої праці в Україні потрібно тісно пов'язувати з загальнодержавними програмами, зокрема загальним підвищенням добробуту батьків і дітей загалом, а також вжити комплекс заходів щодо забезпечення дотримання норм конвенції МОП № 182 про заборону та негайні заходи з ліквідації найгірших

форм дитячої праці на підприємствах і в організаціях України.

На нашу думку, розглянута далеко не повна структура загроз економічної безпеки України. Але це була одна із спроб розкрити найбільш вразливі аспекти, які торкаються в першу чергу людського фактору, без стабілізації якого втрачається актуальність інших. Незаперечно те, що якщо людині створити гідне існування – вона завжди знайде спосіб захистити економічну систему, яка їй це існування забезпечує.

Список літератури

1. Воронін В.Є. Особливості дії закону нерівноправності економічного розвитку в умовах світової фінансової кризи: висновки для України // Вісник

Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. - № 2, ч.2. – С. 115-122.

2. Захарченко В.І. Обґрунтування територіальної концепції економічної безпеки // Регіональна економіка. – 2000. - № 2. – С.121-123.

3. Кисільова Т.М. Зарплата, державні соціальні стандарти і соціальний захист // Праця і зарплата. – 2001. - № 39 (283), жовтень. – С.6-7.

4. Кулагіна І. Заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за липень 2001 р. (коментар) // Праця і зарплата. – 2001. - № 34 (378), вересень. – С. 8-9.

5. Литвицький В.О. 2001 рік: до сталого економічного зростання // Банківська справа. – 2001. - № 3. – С. 3.

О.А. ДЕНИСЕНКО, *професор*,
М.Б. КАРЕЛОВ,
ДОННТУ

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

1. Региональные аспекты экономической безопасности региона.

Под экономической безопасностью страны понимается такое сочетание экономических, политических и правовых условий, которое обеспечивает устойчивое в длительной перспективе производство максимального количества экономических ресурсов на душу населения наиболее эффективным способом. Под угрозой безопасности понимается совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам личности, общества и государства. На современном этапе развития украинской государственности важнейшее значение начинают приобретать региональные аспекты ее безопасности. Анализ ситуации показывает, что причины складывающихся угроз экономической

безопасности страны имеют ярко выраженный региональный характер. Они регионально дифференцированы, будь то глубокий экономический спад или безработица, высокий уровень задолженности по заработной плате, пенсиям и социальным пособиям, низкая финансовая дисциплина, слабая защищенность отечественных товаропроизводителей и др. Положение усугубляется возрастающей дифференциацией экономического развития украинских регионов и уровня жизни их населения.

Все это позволяет определить сущность экономической безопасности региона как возможность и способность его экономики обеспечивать качество жизни населения на уровне соответствующих